

Pavle Mijović*

Odgaj između vjerskog i sekularnog: komparativni pristup

Sadržaj

1. Uvod
2. Aplikabilnost spolnog odgoja
  - 2.1. Idejni kontekst
3. Europska unija i spolni odgoj
  - 3.1. Premisa
  - 3.2. Liberalni vs. tradicionalni koncept spolnog odgoja: Švedska vs. Italija
4. Sjedinjenje Američke Države: rolemodel liberalnog i konzervativnog
5. Spolni odgoj u fokusu
  - 5.1. Dinamike konflikta: Spolni odgoj u Republici Hrvatskoj
  - 5.2. Referendum
  - 5.3. BiH – moguća hipotetska situacija
6. Zaključak

1. Uvod

Edukacija je vrlo popularan pojam. Ona egzistira u medijskom životu, kroz ponudu raznih studija, privatnih ili javnih, tečajeva za usavršavanje ili profesionalno napredovanje. Ona je također prisutna i kao nužno sredstvo preko kojega se dolazi do cilja, većinom profesionalnog zapošljavanja ili vlastitog plasiranja na tržište. Edukacija postoji čak i u kulturnom smislu. Izbjegavajući mnoštvo pristupa ovom fenomenu, edukativni aspekt ćemo promatrati kroz prizmu šireg odnosa vjerskog i sekularnog, te privatne i javne dimenzije ljudskog postojanja.

Kada se edukativni aspekt susretne s jednom dubokom ljudskom dimenzijom, onom spolnosti, kakve su posljedice njihove interakcije? Ako je suditi po stupnju konflikta, primjerice recentno u Republici Hrvatskoj, između pristalica i kritičara spolnog odgoja, posljedice interakcije su poprilično turbulentne. Da li su iste plod slučaja ili postoje dublje motivacije koju su uvjetovale samu prirodu konflikta?

---

* Autor je doktor filozofije i docent na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Univerziteta Sarajevo.

Svrha uvodnog dijela je pokušaj otkrivanja uzroka koji stoje iza sukoba suprotstavljenih i antagonističkih ideja, na kojima se dodiruju pravna, vanjska regulativa s onom unutrašnjom, etičkog karaktera. Konflikt postaje očitiji kroz pojam obitelji kao prepolitičke stvarnosti. Na ovaj dio se nastavlja komparativna analiza konkretnih društvenih implikacija (ne)uvođenja spolnog odgoja, te na primjeru Švedske (liberalnije), Italije (tradicionalnije) te Sjedinjenih Američkih Država (*sui generis*) pokušavamo ekstrahirati ideju vodilju te konkretne društvene reperkusije.

Završni dio rada analizira recentnu debatu u Republici Hrvatskoj i na koncu daje moguću simulaciju uvođenja spolnog odgoja u Bosni i Hercegovini.

2. Aplikabilnost spolnog odgoja

2.1. Idejni kontekst

Prije nego se pozabavimo dodirnim točkama, često konfliktnog karaktera, između odgoja, nastave i kompleksnih ljudskih stvarnosti, poput obitelji i spolnosti u kontekstu toga, potrebno je označiti opću polaznu točku. Opću, budući da je kontekst seksualne revolucije iz 1968. generalno prihvaćena datost, koja je poslužila kao inspiracija dvostrukog tipa, kao mogućnost slobodnog odabira te kao neiscrpni izvor kritike navedene mogućnosti odabira. Izbjegavajući trivijalizaciju samog događaja, ako bismo istu željeli svesti na *unum argumentum*, teze Michaela Foucaulta o denaturalizaciji i historicizaciji spolnosti mogu biti egzemplarne. Nastavljajući modernu filozofsku tradiciju subjekta, Foucault spolne identitete ne shvaća više kao prirodno uvjetovane, već subjektivno odabrane i vezane za klasu, rasu, znanost itd. *Cogito* je, rekli bismo s Descartesom, nadležan i za odabire koji su u prijašnjim vremenima bili prirodna, naturalna, objektivna datost. Foucault smatra kako objektivni kriteriji spolnosti možda i postoje, ali ih je nemoguće utvrditi. Analogija s relativizmom može pomoći pri lakšem razumijevanju ovih stvarnosti. Promjena opće paradigme vezane uz spolnost, koja je i obilježila drugu polovicu prošlog stoljeća, epohu koju i Foucaultovo djelo označava, utjecala je i na novi pogled na mnoštvo pojavnosti vezanih uz spolnost, poput homoseksualnosti, prostitucije, veneričnih bolesti, masturbacije i sličnog.¹

Srce ove revolucije leži u novom pogledu na ljudsku spolnost, koji se razvijao dugo vremena, ali isključivo među kulturnim elitama, koje su je i predvodile. Charles Taylor navodi kako se šezdesetih godina navedena revolucija širi na sve društvene klase te time ona zadobiva jednu opću društvenu važnost. Relativizacija čistoće i monogamije, afirmacija homoseksualnosti kao legitimne opcije, izazvale su reakciju crkve koja, pobožnost, kao manifestaciju religioznog, često identificira s jakim i restriktivnim spolnim kodeksom ponašanja.² Pojam braka te njegova stabilnost (u opadanju u novom kontekstu) je vezana uz civilizacijski poredak, a uz ovo ide i duhovnost nužno vezana uz spolnu čistoću.³

¹ Usp. L. Sauerteig/R. Davidson, *Shaping the Sexual Knowledge of the Young: Introduction*, u: L. Sauerteig/R. Davidson (ur), *Shaping Sexual Knowledge: A Cultural History of Sex Education in Twentieth Century Europe*, London-New York 2009, s. 1.

² Usp. C. Taylor, *A Secular Age*, Cambridge 2007, s. 485.

³ Usp. Taylor (bilj. 2), s. 496.

Naglašeni moralizam je komponenta koja čini krucijalnu razliku, polazište bez kojega “you are not in the game at all”.⁴ Zašto purizam? Osim kao dijalektični odgovor na liberalizaciju spolnosti, Taylor nudi zanimljivu moguću interpretaciju ovog fenomena. Čistoća se stavlja u okvir pacifikacija modernog društva u 14. i 15. stoljeću, koji se očitovao kroz smanjivanje nasilja, društveni red itd. Smanjivanjem nasilnih oblika ponašanja pozornost se usmjerila na novi problem, čistoću.⁵ Nedostatak čistoće je vezan za prirodno neuređeno i neuredno stanje koje može imati posljedice pogubne za društvo kao takvo. Upravo pojmovni par “prirodno-neprirodno” je, riječima Taylora, primjer nesretne fuzije kršćanske spolne etike s određenim “naturalnim” modelima.⁶

Ulrich Beck ključem revitalizacije religioznosti u Europi smatra razdvajanje institucionalne religije i subjektivne vjere.⁷ Beck dodaje kako je “suvereno ja”, utemeljeno na individualizaciji, princip koji stoji ispod revitalizacije vjere.⁸ Zaključno je da se kraj religije ne nazire, kako su to predviđali prosvjetitelji, budući da se radi se o nelinearnim oblicima sekularizacije, u kojima religiozni sadržaji osvajaju društvenu sferu ali u novim oblicima.⁹

Moralna sfera je vrlo indikativna kao pokazatelj kako se određeni religiozni sadržaji pokušavaju ostvariti u javnoj sferi. Taylor će ove pojavnosti nazvati moderni moralni poredak (*Modern moral order*) koji je praćen mobilizacijskim idejama. Iako ne poznaje klasični hijerarhijski poredak, on polazi od pojedinaca koji se udružuju kako bi ostvarili ciljeve.¹⁰ Udruživanje pojedinaca sa svrhom ostvarenja određenih ciljeva unutarnjeg tipa, etičkog, egzemplarno je i u edukativnoj sferi.

Interese (poput gore navedenih interesa moralnog karaktera) potrebno je mobilizirati. Dodati ćemo, institucionalno mobilizirati. Potrebno je jednu ideju, jedan svjetonazor i objektivno, institucionalnim putem, zaštititi. Budući da je moralni aspekt ne samo, ali često domena interesa raznih vjerskih zajednica i denominacije, potrebno je pozabaviti se i njihovim institucionalnim utjecajem na pitanja temeljno vezana za intimnu, privatnu sferu, a onda sekundarno i za civilizaciju kao takvu. Naša se analiza kreće u jednom neutralnom kontekstu i utjecaj crkve, crkava, ili različitih denominacija promatramo isključivo kroz prizmu unutarpolitičkih te međunarodnih odnosa. Naime, kroz analitičku prizmu međunarodnih odnosa Ivan Vallier iste definira kao transnacionalne čimbenike. Naglasak je stavljen na funkcijske osobine crkve, u svijetu u kojemu sve veću važnost dobivaju ne-državni protagonisti s međunarodnim sposobnostima.¹¹ Ovaj utjecaj, formuliran ovako, biti će jasniji kada promotrimo pojedine države te utjecaj religioznog elementa na društvene stvarnosti. Utjecaj, ili riječima Byrnese, razine

⁴ Usp. Taylor (bilj. 2), s. 497.

⁵ Usp. Taylor (bilj. 2), s. 498.

⁶ Taylor (bilj. 2), s. 503. Zanimljivo je usporediti ove navode Charlesa Taylora sa smjernicama za Biskupsku sinodu održanu u listopadu 2014, koja u svom *Instrumentum laboris*, poglavlje 2, od br. 21-26, problematizira pojam prirodnog zakona, kroz znanstvenu i kulturnu prizmu. Višejezična verzija dostupna na: http://www.vatican.va/roman_curia/synod/documents/rc_synod_doc_20140626_instrumentum-laboris-familia_it.html, očitanje: 10. 02. 2015.

⁷ Usp. U. Beck, *A God of one's own: religion's capacity for peace and potential for violence*, Cambridge 2010, s. 26.

⁸ Usp. Beck (bilj. 7), s. 29.

⁹ Usp. Beck (bilj. 7), ss. 30-39.

¹⁰ Usp. Taylor (bilj. 2), s. 447.

¹¹ Usp. J. B. Hehir, *The Old Church and the New Europe: Charting the Changes*, u: T. A. Byrnes/P. J. Katzenstein (ur), *Religion in an Expanding Europe*, New York 2006, s. 95.

prisutnosti konkretno Katoličke crkve u svjetskoj politici se artikulira kroz međunarodnu, nacionalnu i osobnu ulogu *decision-makinga* te utjecaja u katoličkom svijetu. Radi se o sistemskoj razini prisutnosti katoličkog elementa i utjecaja.¹² Na nacionalnim razinama, same crkve oblikuju poseban stil analiza te izabiru posebnu oblik društvenog angažmana potvrđujući time specifičnost nacionalnog konteksta.¹³

Napustit ćemo trenutno konceptualni okvir u kojemu promišljamo i fokusirat ćemo se na analize ovih pojava u konkretnim slučajevima, tzv. *case study*.

3. Europska unija i spolni odgoj

3.1. Premisa

Michael W. Apple smatra kako obrazovanje nikada nije neutralni pothvat, već je uvijek involvirano u politički čin. Apple potvrđuje ove tvrdnje time što kaže da edukator nikada ne može potpuno udaljiti svoju obrazovnu aktivnost od institucionalnih aranžmana i oblika svijesti koji dominira.¹⁴ Neobvezujuće ali indikativne smjernice Europske unije definiraju spolni odgoj kao: “širenje općih i tehničkih informacija, činjenica i problematika koji osvježuju i daju mladima esencijalno znanje, tehnike u komunikaciji i osobine vezane za odlučivanje koje su im potrebne kako bi odredili te uživali u spolnosti, tjelesno i emocionalno, individualno a također i u vezi.”¹⁵ Naglasak je na holističkom pristupu koji je u stanju povezati fiziološke i relacionalne aspekte spolnosti.

Interdisciplinarni pristup spolnom odgoju kao takav nije u direktnoj komunitarnoj nadležnosti te su regulatorni aspekti spolnog odgoja, pravni, financijski i ne manje važan politički, ostavljeni na svojevrsnu personalizaciju zemljama članicama. Ovakav *bottom-up* pristup dovodi do vrlo širokog pristupa materiji spolnosti u zemljama članicama te je uvjetovan u prvom redu kulturološkim i vjerskim posebnostima zemalja članica. Financijski razlozi i mogućnosti implementacije nisu sekundarnog reda u ovom kontekstu.

Repetitivno rečeno, s obzirom na pravni okvir koji se tiče spolnog odgoja, nužno je napomenuti kako EU nema “*policy making competencies*” već je to zadatak zemalja članica. Ipak, pravni okvir je vezan za temu javnog zdravlja spomenutog u članku 168. Nije slučajno da je spolni odgoj uklopljen u jedan širi, znanstveni, biološki koncept.

Domena spolnog odgoja uklapa se u definiciju novog upravljanja unutar Europske unije za razliku od klasične komunitarne metode. Dok je klasična metoda nametala uniformirana pravila za članice, novi pristup karakterizira fleksibilnost i decentralizirano donošenje odluka, a umjesto temeljne harmonizacije i uniformizacije, proceduralna harmonizacija.¹⁶ Članice su u materiji spolnog odgoja poprilično slobodne. Kad je riječ o kvaliteti, zemlje Beneluksa i nordijske poznate su po najvećoj kvaliteti spolnog odgoja, dok su istočne i jugoistočne države deficitarne

¹² Hehir (bilj. 11), ss. 96-97.

¹³ Hehir (bilj. 11), s. 97.

¹⁴ Usp. M. W. Apple, *Ideology and Curriculum*, New York 2004, ss. 1-3.

¹⁵ K. Beaumont/M. Maguire, *Policies for Sexuality Education in the European Union* (Publications Office), s. 7. Dokument dostupan na: <http://www.europarl.europa.eu/studies>, očitavanje: 05. 02. 2015.

¹⁶ Usp. J. Scott/D. M. Trubek, Mind the gap: law and new approaches to governance in the European Union, *European Law Journal*, 8.1/2002, ss. 1-18.

ili s nepostojećim spolnim odgojnim programom.¹⁷ Civilizacijski gledano, kroz prizmu uređenosti društva, zemlje napredne zapadne demokracije, u kojima je spolni odgoj implementiran, pokazuju se uspješnije od zemalja koji su pristupile Europskoj uniji famoznim *enlargementom*, proširenjem. Austrija, je poprilično harmoničan primjer: u njoj spolni odgoj počinje u osnovnoj školi i integriran je u predmete biologije, njemačkog jezika i vjeronauka. Radi se o uspješnoj interdisciplinarnoj nastavi koja u interakciji s roditeljima ne zanemaruje ni odgojne aspekte.¹⁸ Promotrit ćemo sada nekoliko konkretnih primjera utjecaja liberalnijeg i tradicionalnijeg društva na spolni odgoj.

3.2. Liberalni vs. tradicionalni koncept spolnog odgoja: Švedska vs. Italija

Dat ćemo prednost Starom kontinentu prilikom izlaganja o načinima na koji države zapadnih demokracija, pioniri sekularnog, reguliraju spolni aspekt kroz odgojne-nastavne programe. U su Europi, zbog njezine prirodne, kulturne i institucionalne različitosti, očite konvergencije i divergencije između raznih država. Države pioniri implementacije spolnog odgoja u nastavni curriculum su Švedska i Zapadna Njemačka. Švedsku uzimamo za prvi *case study*, iz razloga, osim očitog pionirskog karaktera, što se nakon više od pola stoljeća provođenja navedenog nastavnog programa, mogu uočiti eventualne prednosti ili mane.

Švedska je sinonim vrhunskog demokratskog standarda, kvalitete življenja i ostalih sastavnica demokratskog življenja. Ali, u prvoj polovici dvadesetog stoljeća, ni ona nije bila imuna na razne debate i problematiziranja u vezi s uvođenjem spolnog odgoja, neovisno o vlastitoj snažnoj emancipatorskoj tradiciji.¹⁹

Karolina Widerström (1856-1949) je još 1897. poučavala djevojčice spolnoj higijeni, anatomiji, fiziologiji i reprodukciji, te je zahtijevala da se slični edukativni proces uvede za oba spola.²⁰ Widerström je pokazala kako je “princip šutnje” vezan za stvarnosti povezane sa spolnošću utjecao i na obrazovni *curriculum*, u kojemu slične tematike nisu postojale. Widerström je smatrala kako su tematike vezane uz spolnost, komunicirane djeci na temelju interpretacije Božjih zapovijedi, ostajale nejasne i mistične. Ona je smatrala kako uz roditelje, i obrazovni sistem mora ponuditi djeci spolni odgoj, vezan za biološki *curriculum*, na osnovnoj razini za mlađu djecu, a za stariju, naprednija razina, s detaljima vezanim za reproduktivni proces. Njezina centralna ideja je bila ideja prevencije spolnih bolesti i povećanje odgovornosti vezane za iste stvarnosti, iz znanstvenog neutralnog kuta i bez negativnih konotacija spolnosti. Upravo biološki aspekt spolnosti, centralni u Widerströminoj tezi, trebao je stvoriti osjećaj poštivanja svrhovitosti prirode, njezinog dubljeg razumijevanja te empatiju između generacija. Cilj je bila uravnotežena i objektivna edukacija te odgovornost.²¹

Evolucija ove ideje je našla svoje konkretno ostvarenje u Švedskoj udruzi za spolni odgoj, utemeljenoj 1933. Programski se zahtijevalo ukidanje zakona o kontracepciji, distribuciju kontraceptiva siromašnima, osnivanje ureda za praćenje, pravo na pobačaj i dekriminalizacija

¹⁷ Usp. K. Beaumont/M. Maguire (bilj. 15), s. 11.

¹⁸ Usp. K. Beaumont/M. Maguire (bilj. 15), s. 12.

¹⁹ Usp. L. Lennerhed, Taking the Middle Way Sex Education Debates in Sweden in the Early Twentieth Century, u: L. Sauerteig i R. Davidson (bilj. 1), s. 55.

²⁰ Usp. Lennerhed (bilj. 19), s. 55.

²¹ Usp. Lennerhed (bilj. 19), s. 56.

homoseksualnih čina. Ali glavni cilj je bilo uvođenje spolnog odgoja u škole i nastavne jedinice.²²

No samo uvođenje spolnog odgoja ni u Švedskoj nije moglo proći bez očito neminovnih kontroverzi. Još za vrijeme Drugog svjetskog rata, vlada pod vodstvom premijera Per Albina Hanssona, socijaldemokrata, uvodi spolni odgoj u osnovne škole koji je uključivao anatomiju i teme vezane za začecje, spolne bolesti i biologiju. To je izazvalo lavine protesta i sučeljavanje progresivnog i tradicionalnog dijela društva.²³ Sukob je označen, gotovo pjesnički, kao borba za dušu nacije, za budućnost švedskog društva.²⁴

Sukob je u svojoj biti utemeljen na razlici između dvije antropologije – kršćanske, u kojoj je spolnost stavljena u vjerski kontekst i znanstvene. Već apostrofirani sukob tradicionalnih shvaćanja s onim progresivnim, smatra se, bio je u prvom redu borba između dva različita diskursa (sekularnog i kršćanskog), koji nude različite poglede na čovjeka (antropološki), društvo (sociološki) i spolnost.²⁵

Sekularni spolni odgoj je pretendirao da bude moderan, znanstven, s jasnom preventivnom zadaćom, u stanju da mlade ljude spremi za budućnost. Nedovoljno znanje i ignorancije u materiji spolnosti, smatrani su prvim problemom koji je trebalo nadići. Važnost spolnog odgoja se vezala uz svojevrstnu obranu od mogućih štetnijih oblika spolnog ponašanja, te je trebala pospešiti razvoj harmoničnijih ljudskih bića.²⁶

Tradicionalnije zemlje, poput Italije, daju drugačiji odgovor na izazove koje spolni odgoj može generirati. Za razliku od Švedske, dakle skandinavske demokracije koja enfatizira nužnost spoznaja vezanih uz svekolike aspekte spolnosti, u zemljama tradicionalnijih socioloških karakteristika, poput Italije, dominantna ideja u borbi protiv senzualnih poroka je bilo blaženo neznanje, posebice u nekim katoličkim krugovima.²⁷ Ne treba previše čuditi ovakva koncepcija, budući da je spolnost u većini tradicionalnijih društava svojevrstna tabu tema.

Izazovi obrazovnog tipa u čitavoj Europi gotovo da slijede jednu ravnotežu moći, između javne i privatne sfere, između prava roditelja da sami odgajaju svoju djecu i zadatka države da sačuva i kontrolira zdravlje svojih građanina, ili još konciznije, problem tradicije i vizija budućnosti.

Spolni odgoj je snažni indikator društvenih i kulturalnih promjena. Čini se ponekad kako je pitanje odgoja, pa i onog vezanog za spolnost samo sekundarnog karaktera, dok je primat dan tradicionalnim društvenim shvaćanjima, moralnog i ostalog reda. Drugačije rečeno, opći red izvana, dok oblikovanje unutarnje sfere ne spada u domenu *ragion di stato*, nacionalnog interesa. Konkretno u Italiji fašizam potvrđuje ovu tezu ostavljajući još manje prostora za ideje vezane za spolni odgoj. Iako nisu nametali katoličku etiku u privatni život, javna sfera je bila ustrojena po sličnim moralnim načelima, rigidnog karaktera. Posebice nakon konkordata, cenzura je pojačana,

²² Usp. Lennerhed (bilj. 19), s. 59.

²³ Usp. Lennerhed (bilj. 19), s. 62.

²⁴ Usp. Lennerhed (bilj. 19), s. 64.

²⁵ Usp. Lennerhed (bilj. 19), ss. 65-66.

²⁶ Usp. Lennerhed (bilj. 19), s. 67.

²⁷ Usp. Bruno P. F. Wanrooij, *Carnal Knowledge. The Social Politics and Experience of Sex Education in Italy, 1940–80*, u: L. Sauerteig/R. Davidson (bilj. 1), s. 109.

kontracepcija zabranjena. U ovom kontekstu je bilo nemoguće uvesti neku vrstu spolnog odgoja. Spolni odgoj je bio isključivo u domeni crkve.²⁸

Svojevrsni javni puritanizam je i nakon drugog svjetskog rata ostao prisutan.²⁹ Nadalje, Pio XII. je 1951. je osudio obrazovni materijalizam.³⁰ Navedene komponente su utjecale na to da je spolni odgoj i danas nepostojeći, makar s institucionalne točke gledišta. Odgojni aspekt se odvija preko različitih obiteljskih centara ali ne postoji formalni pristup.³¹

4. Sjedinjenje Američke Države: *rolemodel* liberalnog i konzervativnog

Sjedinjenje Američke Države su važan indikator odnosa vjerskog i sekularnog, i po mišljenju mnogih, uspješan primjer njihove kohabitacije, iako je kolizija ovih sfera prisutna i u američkom društvu.

Recentni pokušaji ponovnog uvođenja kršćanskog nauka u javne škole preko doktrina poput kreacionizma, spolnog odgoja, biblijskih grupa i molitve, pokazuju svojevrsnu tendenciju škole kao kulturnog bojnog polja na kojemu se sukobljava različit spektar heterogenih ideja raznih društvenih komponenti. Heterogenost je karakteristika pluralnog američkog društva. No, umjesto promicanja dijaloga, čini se da je interakcija heterogenih društvenih komponenti ipak ograničavajućeg karaktera.³²

Obrazovni model ili strategija, *The National Defense Education Act* iz 1958. postulira napredak znanstvenog obrazovanja. Hladnoratovski kontekst nameće ideju da obrana nacije ovisi o sposobnosti modernih tehnika razvijenih iz složenih znanstvenih načela. Iz ovog općeg načela, izraženog znanstvenog karaktera, uslijedile su i reperkusije na transformaciju obrazovnog kurikuluma, koji su znanstveno razvijani od stručnjaka i onda distribuirani.³³ Zaključno, odgoj mora slijediti znanstvena dostignuća pozitivnih znanosti.

Antiteza ovim koncepcijama odgoja se i povijesno formirala sredinom sedamdesetih godina preko konzervativnih vjerskih opcija.³⁴ Smatramo da je i to plod sekularizacije, tj. njezine faze u kojoj vjerske istine ponovo ali nasilno zauzimaju javni prostor. Vjerske istine nisu više vezane za instituciju, više su plod subjektivnog osjećaja.

Razlika između antropologija te konflikt između javne i privatne sfere je paradigmatičan. Odgojno-nastavna tematika je sekundarnog reda, a glavni je naglasak na konfliktnoj interakciji između javne i privatne sfere. Sukob postaje očit kroz tzv. svete intimnosti "*sacred intimacy*". Javno obrazovanje je denuncirano kao glavni neprijatelj, budući da spolni odgoj poput uljeza ulazi u sveti prostor obitelji rušeći njezin najdublji identitet.³⁵ Znanstvena koncepcija ulazi u sukob s intimnom sferom. Konceptualno rečeno, sukob je to između dva različita jezika koji

²⁸ Usp. Wanrooij (bilj. 27), s. 109

²⁹ Usp. Wanrooij (bilj. 27), s. 110.

³⁰ Usp. Wanrooij (bilj. 27), s. 111.

³¹ Usp. Wanrooij (bilj. 27), ss. 112-120.

³² Usp. J. W. Fraser, *Between Church and State: Religion and Public Education in a Multicultural America*, New York 1999, s. 14.

³³ Usp. Fraser (bilj. 32), s. 159.

³⁴ Usp. Fraser (bilj. 32), s. 171.

³⁵ Usp. L. Kintz, *Between Jesus and the Market: The Emotions That Matter in Right-Wing America*, Duke University Press 1997, s. 75.

predstavljaju dvije različite stvarnosti, i koji, kako je i u samoj prirodi konflikta, nisu komunikabilni jedan s drugim.

Linda Kintz primjećuje da se koncepcije obitelji ne temelje toliko na dogmi ili na povezanosti s vjerskim zajednicama, već je naglasak na emocijama koje imaju homogenizirajući efekt. Važnost ove analize je u refleksiji psihološki utemeljene religioznosti kao i sociopolitičkih dimenzija koje iz istog proizlaze. Fenomen koji ju karakterizira je politički aktivizam, utemeljen širokom interpretacijom prirodnog prava, koje povezuje apsolutnu moralnost tradicionalne religioznosti s potrebom da se ojača moralna sfera u društvenoj sferi. Kintz pokazuje kako desnica stvara rezonancu za svoju politiku između različitih publika korištenjem unutarnjih emocija.³⁶ Ovime su portretirani mehanizmi koji će biti korišteni gotovo u svim zbiljama vezanim za obitelj.

5. Spolni odgoj u fokusu

5.1. Dinamike konflikta: Spolni odgoj u Republici Hrvatskoj

Komunitarne smjernice koje stavljaju ljudsku spolnost u kontekst javnog zdravstva nisu mogle izbjeći ni najmlađu članicu Europske unije, Republiku Hrvatsku. Zdravstveni odgoj, artikuliran kroz četiri modula trebao je, na tragu komunitarnog okvira, ponuditi esencijalno znanje u materiji zdravstva, te u tom kontekstu i same spolnosti. Dok su prva tri modula u zdravstveno-odgojnoj panorami opće prihvaćena, četvrti modul Zdravstvenog odgoja, naslovljen “Spolno/rodna ravnopravnost i odgovorno spolno ponašanje” je izazvao reakciju.

Casus belli je prije svega bio terminološke prirode, redom spolno-rodna razlika, zatim sama priroda spolnog čina, moralne konotacije ili isključivo tjelesni aspekt, klasične kompleksne teme poput pornografije, promiskuiteta, homoseksualnog čina i definiranje istoga. Sav ovaj set problematika je konfluirao u definiciju i određenje pojma obitelji. Metodologija koju koristimo je konceptualno slična pristupu Paula Ginsborga u njegovoj recentnoj publikaciji *Family Politics: Domestic Life, Devastation and Survival, 1900-1950*. Ginsborg promatra društveno-politički život iz prizme obitelji. Međusobne veze, često konfliktne prirode između obitelji i države, omogućavaju stvaranje jednog šireg teoretskog okvira kroz koji ćemo promatrati samu obitelj.³⁷

Ovakva metodologija omogućava šire sagledavanje društveno-političkih implikacija obitelji. Tako je u Republici Hrvatskoj ideja vodilja protivnika uvođenja spolnog odgoja u gore navedenoj formi bila kako resorno ministarstvo, personifikacija vlasti, želi (pre)odgojiti čitavo društvo. Slično kao i na navedenom primjeru Švedske, interpretiralo se ovaj sukob kao “borba za dušu nacije”. Obitelj, shvaćena u ovom kontekstu, je svojevrsni *ante murale*, predziđe, prepolutički termin esencijalan za društvo kao cjelinu. Ona je jedini jamac ili norma po kojoj se određuju ostala pitanja iz spolne zbilje. Koncept obitelji (razlikujemo stvarnost obitelji) postaje paradigma stabilnog, uspješnog, normalnog i funkcionalnog društva. Društveno-politički kontekst u Republici Hrvatskoj je prikazan od strane protivnika uvođenja spolnog odgoja kao nestabilan, neuspješan i nefunkcionalan. Hegelovim rječima akcidentalan, dok bi koncept obitelji, kao supstancijalan, postao referentna točka koju je potrebno zaštititi te je unijeti u ustav,

³⁶ Usp. Kintz (bilj. 35), s. 79.

³⁷ Ginsborg slijedi komparativnu shemu i promatra povijest obitelji u pet država-nacija u kojima se odigrala dramska tranzicija: Rusija, Turska, Italija, Španjolska i Njemačka.

u temeljni dokument države.³⁸ Postavljeno ovako, lakše je razumjeti i mobilizaciju, u Charles Taylorovom smislu, koja je uslijedila.

Okvir promišljanja mobilizacije društva je dijalektičan. Sama mobilizacija pristalica ideje obitelji je nužno morala biti antiteza *mainstream* karaktera suvremenog društva i aktualne političke vlasti. Dok, u domeni konceptualnog, različite antropologije i divergirajući standardi, znanstveni ili moralno-religijski imaju svoje utemeljenje, u domeni dnevno-političkog sveo se ovaj problem na trivijalni sukob mi vs. oni, pristalice vs. kritičari, konstantno banalni i duboko ostrašćeni sukob.

Koncept obitelji je selektirana tema, odabrana kao pokazatelj i odgovor na društveno-političke promjene. Teško se oteti dojmu da je time sam pojam obitelji trivijaliziran. Jedna tako složena stvarnost, neupitno velike intimne napetosti i javnog značenja, ne može se svesti na binarni sistem, bazične istinitosti i njemu suprotnoga. Ali mobilizacija, dakle angažman za ideju, zahtjeva trivijalizaciju budući da i same protestne dinamike žive od selekcije jedne teme. Luhmann dobro uočava granice protestnih dinamika, konstatirajući da kada bi protest htio promisliti “selektivnost svoje teme, morao bi priznati paradoks protesta u jedinstvu protiv jedinstva te time posumnjati u uvjete vlastite mogućnosti”.³⁹ No, naravno da se kritička refleksija selektivnosti ne događa, budući da bi se time sami uvjeti mogućnosti protestnih dinamika dokinuli.

Protiv kompleksnosti nije moguće protestirati, zato, da bi se moglo protestirati, odnosi se moraju trivijalizirati. Tomu služe sheme te prije svega scenariji. Nedvosmisleno istinito će se o tom fenomenu očitovati Salancik navodeći kako pojednostavljena kauzalna pripisivanja imaju funkciju alarmiranja.⁴⁰ Ovaj okvir su potvrdile konkretne činjenice, banalnosti i vulgarnosti zaodjenute u intelektualnu formu, bilo pristalica bilo protivnika. Zajedničko im je bilo promatranje spolnog odgoja kroz vlastitu točku gledišta, kroz vlastiti autoreferencijalni sistem. Luhmann navodi da čak i ako se svijet promatra pod jednim gledištem, “vremenom nastaje kompleksnost koja zahtjeva oslobađanje prošle te uvođenje nove teme. U tom se stadiju učvršćuje potreba za nekom ideologijom koja razrađuje konzistentnost u nekonzistentnosti protestnih tema.”⁴¹

Mišljenja smo kako su oni koji su protestirali potrebnu konzistentnost pronašli upravo u općem europskom kontekstu obilježenom financijskom krizom, smanjenim mogućnostima i političkim nesigurnostima. Apeliranje na prošlost također je pomogao solidizaciji teme, evocirale su se uspomene na režime koji su željeli preodgojiti građane. Trivijalizacija samog pitanja, alarmiranje te mobilizacija i antimobilizacija su sastavni dio procesa koji je i doveo do referenduma.

³⁸ Hegel u *Filozofiji prava* konstatira kako “religija (...) zadržava mjesto koje u svim promjenama, pruža svijest o nepromjenljivoj i najvišoj slobodi.” G. W. F. Hegel, *Osnovne Crte Filozofije Prava. S Hegelovim Vlastoručnim Marginama U Njegovu Priručnom Primjerku Filozofije Prava*, Sarajevo 1989, s. 386.

³⁹ N. Luhmann, *Društvo Društva. II. Svezak; Poglavlje 4-5*, Zagreb 2011, s. 752.

⁴⁰ Usp. G. R. Salancik/J. F. Porac, *Distilled ideologies: values derived from causal reasoning in complex environments*, u: H. P. Simms/D. A. Gioia (ur), *The thinking organization: Dynamics of organizational social cognition*, San Francisco 1986, s. 101.

⁴¹ Usp. Luhmann (bilj. 39), s. 753.

5.2. Referendum

Iako je već nekoliko zemalja zapadnih demokracija iskoristilo institute referenduma kako bi reguliralo neka goruća pitanja moralnog karaktera, referendum vezan za ustavnu definiciju obitelji u Republici Hrvatskoj je specifičan i u tom smislu egzemplaran. Nakon ispunjenih zakonskih uvjeta, pristupilo se referendumu s pitanjem “Jeste li za to da se u Ustav RH unese odredba po kojoj je brak životna zajednica žene i muškarca?”.

Referendumi su sami po sebi, po svojoj vlastitoj prirodi konzervativna oružja.⁴² Oni daju (de)legitimnost radikalnoj promjeni pa i onoj vezanoj za moralne aspekte. Države nešto konzervativnijeg tipa, poput Italije i Irske, s pripadajućim referendumima, o razvodu te o pobačaju potvrđuju i povijesno ove teze. Primjer Italije vjerno oslikava navedenu napetost. Referendum o razvodu iz 1974. je kvantificirao 59.1% glasova protiv dokidanja zakona o razvodu braka. Dakle deligitimirao je konzervativne struje. Drugi referendum kao odgovor na inicijativu *Pokreta za Život* je želio dokinuti određene dijelove zakona o pobačaju te ga učiniti manje izvodivim. 88,4% je glasalo protiv, deligitimirajući time konzervativne struje. Italija se pokazala liberalnijom nego je očekivano, a Irska se, s uvođenjem anti-abortivne norme u ustav 1983. pokazala nešto tradicionalnijom, legimitirajući konzervativne ideje.⁴³

Poznata je gotovo opća skepsa u odnosu na političku zbilju koja se očituje umanjnim sudjelovanjem na demokratskim aktivnostima, poput izbora itd. Referendum, vezan za direktnu temu, selektivnog karaktera, često i kontroverznu te emocionalno involvirajuću, pokazuje način na koji je moguće pospješiti sudjelovanje. Budući da je poznat opći manjak interesa u politici, građani se aktiviraju samo onda kada osjećaju da su im vlastiti interesi i vrijednosti ugroženi.⁴⁴

Treba konstatirati da je ovaj osjećaj ugroženosti koncepta obitelji u Republici Hrvatskoj, bio on utemeljn ili ne, mobilizirao svega nešto više od trećine građana s pravom glasa.⁴⁵ Ipak, pravna normativa ne definira najmanji broj ili postotak, tako da je ustav promijenjen.

Varijacija na temu hrvatskog referenduma dogodila se recentno i u Republici Slovačkoj, gdje je udruga *Savez za obitelj (Aliancia za rodinu)* inicirala ustavne promjene. Njihova se kampanja uklapa, i formalno i sadržajno, u već spomenuti konzervativni kontekst. Referendumska pitanja su bila sljedeća: 1) da se ni jedna zajednica, osim zajednice muškarca i žene, ne može nazvati bračnom; 2) da se homoseksualnim osobama i grupama ne bi trebalo dopustiti posvajanje djece te 3) da škole ne mogu zahtijevati od djece da sudjeluju u obrazovanju koje se odnosi na spolno ponašanje i eutanaziju.

Strategija protivnika referenduma, kao odgovor na inicijativu bila je vrlo jednostavna, gotovo simplicitički vođena. Protivnici referenduma su savjetovali građane da jednostavno ne izađu na referendum, što se i dogodilo, budući da je izlaznost od oko 21,41% nedovoljna za tražene ustavne promjene, iako se od onih koji su izašli na referendum preko 90% afirmativno izjasnilo

⁴² Usp. M. Qvortrup, *A Comparative Study of Referendums: Government by the People*, Manchester University Press 2005, s. 85.

⁴³ Usp. Wanrooij (bilj. 27), ss. 109-111.

⁴⁴ Usp. Qvortrup (bilj. 42), ss. 28-31.

⁴⁵ U RH, od 3.791.000, glasovanju je pristupilo 1.436.836, ili 37,9%, od toga za 946.433 ili 65,87%, a protiv 481.535 ili 33,51%. Podaci dostupni na: http://www.izbori.hr/2013Referendum/-rezult/r_00_0000_000.html?t=1421509578407, očitavanje: 19. 01. 2015.

na sva tri predložena pitanja za navedene ustavne promjene.⁴⁶ Navedeni slučaj Republike Slovačke ukazuje na činjenicu da taktika promicanja građanske letargije uz pravni okvir koji propisuje minimalni postotak izlaznosti može biti iskorištena i za obuzdavanje raznih ideja vezanih za referendum, u ovom slučaju konzervativnog karaktera. Instruktivno također može biti kako se upravo inzistiranje na formalnoj strani referenduma, vezanoj za pravni okvir, za sudjelovanje ili ne na istom, pokazalo vrlo funkcionalnim i pragmatičnim u odnosu na naglašavanje materijalne, sadržajne strane, koja potiče konfliktne dinamike, što je vidljivo iz primjera Republike Hrvatske.

Iako, kako je već navedeno, kvantitativan broj izašlih na referendum u Republici Hrvatskoj relativno skroman, ipak je referendum izazvao kvalitativnu reakciju, koja se manifestirala kroz mobilizaciju. Obitelj je stavljena u predpolitički kontekst, shvaćena je kao temelj društva, kodificirana već u mnoštvu dokumenata, povelja i samog ustava. Pojam obitelji ukazao je na nedovršeni karakter demokracija. Rječima Böckenförde "liberalna sekularna država živi od pretpostavki koje sama ne može garantirati". Upravo ti moralni i prepolitički temelji države služe kao mehanizmi za identifikaciju pojedinaca s društvom, a nadalje i za uspješnu identifikaciju zajednica unutar zajednica.⁴⁷

Na primjeru referenduma vidi se određena nepotpunost prisutna u svim današnjim društvima, a vezana je uz nedostatak temelja koji će biti prihvaćeni kao univerzalni. Pharo tehnički imenuje ove stvarnosti kao nedovršeni karakter sekularizacije morala. Naime, budući da moralne prosudbe impliciraju vrijednosne sudove ili normativni angažman koji očito ne može biti predmetom objektivne znanosti, svakom moralnom stavu koji se smatra znanstvenim prijetoj jako velika opasnost da u svojoj biti zapravo bude neka vrsta dogmatizma.⁴⁸

Nije teško uočiti kako ovi, "metaforički ratovi", rekao bi Sloterdijk, ruše granicu između javne i privatne sfere. Još dojmljivija analiza odnosa javne i privatne sfere je usporedba Giorgia Agambena s događajima iz Procesu, u kojemu se javni događaj samog procesa pokazuje i kao apsolutno privatna činjenica, u kojemu sudska aula graniči sa spavaćom sobom, dakle potpuno dokidanje razlike javnog i privatnog.⁴⁹

I, nakon referenduma? Ustavno je određen brak kao zajednica žene i muškarca, ali osim ove upitne nominalne, konstitucionalne "zaštićenosti" institucije braka, čini se kako odredba i ne dodiruje direktno stvarnost obitelji. Obitelji, kao i društvo u cjelini, pokazuje relativno visok stupanj falibilnosti i krhkosti, te se mjere za zaštitu stvarnosti obitelji, moraju i realno i sustavno utemeljiti, kroz razne mjere povećavanja materijalnih i socijalnih prava, a ne samo nominalno, kroz ustavni okvir.

⁴⁶ Detaljni podaci o referendumu su dostupni na web stranici Ureda za statistiku Republike Slovačke na <http://volbysr.sk/en/tab01.html>, očitavanje: 20. 02. 2015. Prema navedenim podacima, izlaznost je bila 21,41%, iz čega slijedi da je broj onih koji nisu izašli 78,59%. Osobe koje su izašle na referendum glasale su na sva tri referendumska pitanja s preko 90% (1. pitanje, 94,50%; 2. pitanje 92,43%; 3. pitanje 90,32%).

⁴⁷ E. W. Böckenförde, *Der Staat als sittlicher Staat*, Berlin 1978, s. 37.

⁴⁸ Usp. P. Pharo, *Sociologija Morala. Smisao i vrijednosti između prirode i kulture*, Zagreb 2006, s. 13.

⁴⁹ Usp. G. Agamben, *Mezzi senza fine*, Torino 1996, s. 169.

5.3. BiH – moguća hipotetska situacija

Zanimljivo je simulirati moguće uvođenje spolnog odgoja u društvo kao što je bosanskohercegovačko. Potrebno je imati na umu složenosti vezane uz Ustav BiH kao institucionalni okvir, koje rezultiraju, na praktičnom planu, njegovom čestom otežanom funkcionalošću. Hipotetski, u slučaju da organ X odluči uvesti spolni odgoj u BiH, identičnog sadržaja kao u Republici Hrvatskoj, kakve bi bio mogući ishod? Disperzija nadležnosti u domeni obrazovanja bi već u startu otežala jedan unificirani pristup.

Ako krenemo od protestne dinamike, zanimljivo bi bilo da li bi jedna prepolitička stvarnost poput obitelji uspjela mobilizirati različite i često antagonističke društvene snage? Da li bi ideja obitelji, kao društvene norme, uzora, uspjela djelovati konvergirajuće?

U hipotetskoj situaciji *a*, s pretpostavkom da je odgovor pozitivan, mobilizacija bi zacijelo slijedila već prohodnim monoteističkim putem. Ideja obitelji bi ujedinila pod zajednički nazivnik predstavnike monoteističkih religija, dijelom iz sličnih tradicija a dijelom zasigurno iz olakšanog javnog pozicioniranja. Budući da političko pozicioniranje slijedi često unutarne dinamike vjerskih grupa, bilo bi zanimljivo vidjeti da li bi konsenzus na religioznom planu urodio konsenzusom na političkom planu, obilježenom antagonističkim tendencijama, i da li bi se navedeno kodificiralo u neku pravnu formu opće važnosti. Ako mogućnost referendum, zbog specifičnosti političkog uređenja, *a priori* otklonimo, onda je materijalizacija ideje obitelji u pravni poredak moguća jedino kroz zakone. U ovom hipotetskom slučaju zanimljivo bi bilo promatrati interakciju na društvenom planu između vjerskih zajednica i političkog, te važnost samog predpolitičkog koncepta koji se veže uz obitelj.

Druga moguća situacija *b* je ona da inicijativa za zaštitu obitelji ne uspijeva mobilizirati razne skupine, ni vjerske ni političke. Time bi implementacija spolnog odgoja u gore navedenoj formi prošla bezbolno, te bi se još jednom perspektiva političkog odlučivanja *top-down* u kontekstu Bosne i Hercegovine pokazala kao funkcionalnom.

No, predkontekst bosanskohercegovačkog društva u javnom zdravstvu, za koje smo vidjeli da je normativno i u materiji spolnog odgoja, u teškoćama je finansijskog i strukturnog tipa, tako da bi vrlo vjerojatno u novom “tailor-made” pristupu krojenom za Bosnu i Hercegovinu prilikom pristupanja Europskoj uniji, i u materiji spolnog odgoja zavladao princip šutnje.

6. Zaključak

Primat političkog okvira. Na temelju ove analize možemo reći kako se u čitavoj dosadašnjoj panorami obrazovanje pojavljuje kao sekundarni problem. Obrazovanje je ovisno o dominantnoj političkoj zbilji koja određuje sadržajni aspekt i koja selektira teme. Neovisno o stavovima prema političkoj zbilji, ipak nije moguće napraviti *fuga mundi*, jer svaki pokušaj udaljavanja od stvarnosti, pa i one toliko opterećene negativnim konotacijama, poput političke, osuđen je na idejni i konkretni izolacionizam.

Antropologije u sukobu. Kada temeljni problem obrazovanja, u njegovoj odgojnoj i nastavnoj dimenziji, oslobodimo povijesno-konkretnih pojavnosti, apstrahirajući od konkretnog sadržaja, zaključujemo da je temeljni problem onaj ontološke (laički rečeno, zbog potrebe temeljnog utemeljenja), i antropološke prirode (u kojoj se taj temeljni ljudski odnos očituje). Riječ je o sukobu dviju različitih antropologija, one humanističke, koja se crpi na judeo-kršćanskim

izvorima, koja čovjeka vidi stvorenog na *imago dei*, i one znanstvene, utemeljene na dominantnoj znanstvenoj paradigmi. I sama društva, u čijim porama dominiraju različite antropološke vizije drugačije odgovaraju na pitanje što je čovjek. Vidjeli smo i društvena ostvarenja ovih antropoloških vizija na primjeru liberalnijeg društva, poput onog švedskog, te onog tradicionalnijeg, talijanskog.

Koja je antropologija ispravna? U vremenu različitih pogleda na svijet, iluzorno bi bilo očekivati da postoji jedan opće prihvaćen odgovor na ovo pitanje. Ipak, možda se u ovom slučaju zrcali prednost *političko-društvenog okvira*, u kojemu, budući da je funkcionalnog karaktera, dakle plod čestih kompromisa, pronalaze mjesto i često suprotstavljene stvarnosti. U našem slučaju, čak i bez prevelikih implementacijskih napora, bilo bi moguće uspostaviti jednu funkcionalnu simbiozu dviju antropoloških pozicija te ih kanalizirati u obrazovni *curriculum*. Vezano uz spolni odgoj, polazna točka bi bila zasigurno spolnost u kontekstu javnog zdravstva, kako i normative Europske unije nalažu. Ali obrazovnu strategiju vezanu uz spolnu tematiku bilo bi zasigurno dobro izložiti javnosti kako bi svi akteri društva mogli sa svojih vlastitih pozicija preispitati ponudene sadržaje. Vjerujemo kako bi obrazovna strategija u osjetljivim pitanjima trebala objediniti znanstvenu sliku sintaktičko-tehničkog tipa, neutralnog prijenosa informacija s onom, nazovimo je humanističkom, sadržajnijeg, semantičkog oblikovanja informacija. Informacije o raznim stvarnostima same po sebi nikada ne mogu škoditi, ali bi one bile upotpunjene jednim, nazovimo ga značenjskim, semantičkim pristupom koji bi informacijama dao vrijednost u samom životu pojedinca. Konkretnije rečeno, pojedinac bi nastavnim aspektom o spolnosti bio informiran o tehnikama, a vrijednosni aspekt bi dijelom oblikovao sam, u obitelji, preko vjerskih te, u konačnici preko svih edukativnih aktera.

Upravo zbog ovoga bi spolni odgoj, administriran institucionalno, trebao biti što znanstveniji, kako bi ga poslije svaki pojedinac, u skladu s vlastitom vjerskom ili drugom tradicijom ispunio značenjem i svrhovitom informacijom. Ovo nalaže da spolni odgoj bude obuhvaćen (budući da i sam veže različite ljudske dimenzije) interdisciplinarno, dijaloški. No, vidjeli smo iz konkretnih primjera kako je dijalog otežan. Iako, kroz modulistiku, problem bi mogao naći i funkcionalno rješenje, pa bi se, konkretno tematike poput one spolne, mogle obraditi na znanstveni način i uz humanističku perspektivu. Kompromisom između dviju sfera, odgojne i nastavne, humanističke i znanstvene, može se doći do realnog i funkcionalnog rješenja.

Summary

Recently, a heated debate concerning school-based sexual education in Republic of Croatia provoked the necessity to rethink the relation of the education to the religious and the secular framework.

In order to understand this phenomenon, we adopted a comparative approach. In the first part of this article our aim is to create a theoretical framework to guide our inquiry. The repercussion of a long sexual revolution in the 20th century that upset classical religious forms and had impact over institutional framework is analyzed.

The second part analyses the difficulties of implementing the sexual education in three different institutional frameworks: a liberal (Sweden), traditional (Italy) and USA (sui generis). The common denominator among these different states is that the education as such is the problem of the secondary level to dominant political framework. Underlying issue is the profound difference between, on the one hand Christian-inspired anthropology and, on the other hand, the secular and scientific inspired anthropology. In the case of Sweden, sexual education became the mandatory part of the curriculum only after the fight for “the nation’s soul”. Italy, very differently, due to a significant social influence that Catholic Church has at the social level, lacks the formal program of the sexual education. Scientific based education concept, in use, in the States of America, encounters strong conservative response in issues concerning the sexual education.

Final part of this paper presents an overview of the political context in Croatia in which the citizen's initiative – In the name of the family - with the support of the Catholic church and rightwing parties – organized and held a referendum. Main idea behind the referendum allege that the model of the Croatian family is under threat, due to a intention of the government to introduce the sexual education in schools, within the general framework of civic and health education. The proposition: “Are you in favour of the constitution of the Republic of Croatia being amended with a provision stating that marriage is matrimony between a woman and a man?” was approved by a quarter of the electorate.

Differently, less than fifty percent of voter numbers in Slovakia led to the failure to pass a referendum to amend the Slovakian Constitution. The tactic to defeat the referendum was by not taking part, a strategy that appeared very functional. The hypothetical case of introducing sexual education in Bosnia and Herzegovina is theorized in the final part.